

ضرورت‌های تغییر و تقویت سیاست‌گذاری پدافند غیرعامل در ایران

اسلام ذوالقدرپور، دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری عمومی دانشگاه آزاد
اصفهان

۱۸ آبان ۱۳۹۵

شماره مسلسل: ۴۴۰۰۲۵۴

شماره شاپا: ۵۳۸۵-۲۴۲۳

مقدمه

روند بسیاری از رویدادهای جهان به سمت و سویی است که دیگر نیازی به استفاده از سیاست‌های نظامی و جنگی خشونت‌آمیز نیست. در عصر کنونی که به عصر پسامدرن نیز مشهور شده است، رقابت‌ها و تقابل‌ها در میدانی به نام جنگ اندیشه‌ها و سیاست‌های نوین در حال وقوع و پیگیری هستند.

یکی از مهم‌ترین سیاست‌های کنونی در میدان رقابت‌ها که مبتنی بر درگیری و نبرد اندیشه‌ها و تاکتیک‌های نوین است، سیاست‌گذاری در دو حوزه آفند و پدافند غیرعامل است. بسیاری از قدرت‌های بزرگ جهانی طی چند دهه اخیر و به‌خصوص چند سال گذشته نشان داده‌اند که با استفاده از آفند و پدافند غیرعامل، به اهداف بزرگ خود دست یافته‌اند.

تهدیدات غیرعامل کدام‌اند؟

چرا باید به‌سوی تغییر و تقویت سیاست‌گذاری‌های پدافند غیرعامل حرکت کنیم؟ دو واژه «آفند» و «پدافند» برای کسانی که دوره آموزش‌های نظامی را طی نموده باشند، بسیار آشنا و قابل درک است. در تعریف این دو واژه به‌صورت بسیار ساده و مختصر می‌توان گفت:

آفند: حمله به دشمن برای نابودی مواضع، امکانات و تجهیزات و نیروهای انسانی آن است.

پدافند: دفاع از مواضع، امکانات و منابع انسانی خود در مقابل حملات دشمن را شامل می‌شود.

با تغییر و بلکه تعدیل برخی سیاست‌های نظامی طی چند دهه اخیر و افزایش نقش افکار عمومی و احساسات بشردوستانه مردم سراسر جهان از یک‌سو و ایجاد و توسعه سازمان ملل متحد از بعد از جنگ دوم جهانی، استفاده از ابزارها، سیاست‌ها و

تاکتیک‌های نظامی سخت‌افزاری، برای دولت‌ها دارای تبعات و هزینه‌های سنگینی شده است که این روند منجر به تغییر سیاست‌های نظامی به سیاست‌های نبرد غیرمستقیم شده است.

پدافند غیرعامل

پدافند غیرعامل یا دفاع غیرعامل (Passive Defense) دارای تعاریف متعددی است که بسته به حوزه کاربرد آن (پزشکی و بهداشت، معماری و شهرسازی، انرژی و خطوط انتقال و ...)، دارای تعاریف خاصی است.

تفاوت مهم در دو رویکرد عامل (مستقیم) و غیرعامل (غیرمستقیم) را می‌توان در هزینه‌های این دو رویکرد، اثربخشی و حتی کارآمدی آن‌ها مشاهده نمود. جان‌ام کالینز در تعریف آفند عامل یا مستقیم در کتاب خود «استراتژی بزرگ» آورده است که: «تهدید مستقیم نظامی، آشکار است و هر دو طرف را در وضعیت شناخته شده‌ای قرار می‌دهد؛ بنابراین شناسایی آن ساده‌تر و حتی در بسیاری موارد، دفع آن نیز سهل‌تر است»^۱.
ما حملات یا تهدیدات غیرعامل یا غیرمستقیم دارای ماهیت ناشناخته و در نتیجه مشکلات و خسارات بیشتری هستند. کالینز در تعریف حملات غیرعامل می‌گوید: «تهدیدات غیرمستقیم ضمن اینکه همان تأثیر [تأثیر حمله مستقیم] را می‌تواند داشته باشند، مقابله سختی را طلب می‌کنند»^۲.

این تعاریف نشان می‌دهند که حملات غیرمستقیم دارای گستردگی بیشتری بوده و با راه‌کارهای معمولی نظامی و جنگی قابل کنترل یا شکست نیستند. آفند غیرعامل که ناشناخته و مخفیانه صورت می‌گیرد، نیاز به پدافند غیرعامل دارد. پدافند یا دفاعی که بتواند نقشه‌ها و تخیلات ذهنی سیاست‌گذاران دشمن را از قبل در نظر گرفته و همیشه دارای راه‌حل‌های متعددی برای مقابله با حملات ناشناخته دشمن و کاهش آسیب‌پذیری منافع و ساختار خودی داشته باشد.

پدافند غیرعامل در ایران

رویدادهای مختلفی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران نشان داد که دشمنان و رقیبان برای ضربه زدن به ایران، از هرگونه تهدید و ابزاری استفاده خواهند نمود. این تهدیدات و ابزار شامل طراحی کودتا، ترور، حمله نظامی خارجی و در نهایت خرابکاری در سیستم‌های اقتصادی و عمومی کشور بوده است.

^۱ کالینز، جان ام. استراتژی بزرگ. تهران انتشارات وزارت امور خارجه. چاس سوم، ۱۳۸۳، ص ۳۵.

^۲ همان

ایران بعد از پایان جنگ تحمیلی ۸ ساله که موجب وارد آمدن خسارات بی‌شماری به ساختار دفاعی، اقتصادی، اجتماعی و ... کشور شد، با بهره‌گیری از تجربیات بسیار ارزشمند دوران جنگ، دفاع غیرعامل را برای کاهش آسیب‌پذیری‌های موجود در کشور در صدر اولویت‌های خود قرار داد. این اولویت دادن به پدافند غیرعامل منجر به ایجاد و تشکیل سازمان پدافند غیرعامل در ایران شد.

تعریف پدافند غیرعامل که در اساسنامه سازمان پدافند غیرعامل ایران آمده است، می‌گوید: «پدافند غیرعامل به مجموعه اقداماتی که بدون به‌کارگیری سلاح و تجهیزات نظامی بکار گرفته شود و در نتیجه باعث کاهش آسیب‌پذیری، افزایش پایداری ملی، تسهیل مدیریت بحران، تداوم کارکرد فعالیت‌های ضروری و تولید بازدارندگی دفاعی در برابر تهدیدات و اقدامات نظامی دشمن می‌گردد، اطلاق می‌شود».

سازمان پدافند غیرعامل وظیفه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، هدایت، سازمان‌دهی و ... موضوع پدافند غیرعامل و دفاع غیرنظامی کشور را بر عهده دارد.

سیاست کارآمد پدافند غیرعامل

یکی از نمونه‌های برجسته پدافند غیرعامل را می‌توان در سیاست طراحی و ایجاد شبکه ملی اینترنت ایران مشاهده نمود. این سیاست‌گذاری که با هدف مدیریت و کنترل اطلاعات و داده‌های ملی و خصوصی شهروندان و نهادهای دولتی ایران به اجرا درآمده است، نقش مهمی در کاهش وابستگی شبکه اینترنت ایران به خارج از کشور و از سوی دیگر افزایش امنیت فعالیت‌های اینترنتی ایرانیان دارد.

طی چند سال اخیر شاهد تأکید خاص کارشناسان و محققین حوزه پدافند غیرعامل بر سیاست‌های سازه‌ای و رویدادهایی مانند زلزله، سیل و دیگر حوادث غیرمترقبه بوده‌ایم و در این میان برخی طرح‌های تحقیقاتی نیز به‌سوی حوزه الکترونیک و سایبری رفته و در این موارد کارهای مفید و اثربخشی ارائه نموده‌اند.

با این حال هنوز هم تهدیدات غیرعاملی بر زیرساخت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و ... ایران، فشار وارد نموده و شهروندان ایرانی را مورد تهدید قرار می‌دهند. تهدیداتی که نمونه‌های بارز آن را می‌توان در سه بخش مهم زیر مورد بررسی قرار داد:

۱. تهدیدات زیرساختی اقتصاد و تجارت

با توجه به عدم موفقیت بسیاری از طرح‌های تهدید نظامی علیه ایران طی چند سال گذشته، رقیبان و دشمنان منطقه‌ای و جهانی ایران برای وارد نمودن فشار بیشتر به نظام و شهروندان ایران، سیاست آفند غیرعامل را در پیش گرفته‌اند.

سیاست آفند غیرعامل که نیاز به سلاح و تجهیزات نظامی شناخته شده ندارد و شناسایی مهاجم را نیز بسیار سخت خواهد کرد را می‌توان در رویدادهایی زیر به‌خوبی مشاهده کرد:

۱-۱. ویروس استاکس‌نت

ماجرای افشای نقش امریکا و برخی دوستان آن مانند اسرائیل در ارسال ویروس الکترونیکی (رایانه‌ای) استاکس‌نت به تأسیسات هسته‌ای ایران در سال ۱۳۸۹ و تلاش گسترده دشمنان برای متوقف نمودن رشد و توسعه علم هسته‌ای در ایران و از سوی دیگر آلوده ساختن تأسیسات هسته‌ای ایران را می‌توان از جمله سیاست‌های آشکار دشمنان و رقیبان ایران در صحنه آفند و پدافند غیرعامل دانست.

تلاش دشمنان برای خرابکاری در روند کار و عملکرد سانترفیوژهای هسته‌ای ایران از طریق نفوذ ویروس استاکس‌نت که نوعی تروریسم سایبری نیز محسوب می‌شود، هزینه خاصی برای دشمنان در پی نداشت و ایران نیز نتوانست از این آفند غیرعامل به مرجع خاصی شکایت کند.

۱-۲. آتش‌سوزی‌های صنایع نفتی ایران

آتش‌سوزی‌های سریالی برخی خطوط لوله نفت و گاز و تعدادی از مجتمع‌های پتروشیمی ایران در تابستان ۱۳۹۵ که موجب بروز خسارات فراوان مالی و اقتصادی شده است را می‌توان از جمله تلاش‌های آفندی رقیبان برای تهدید ایران برشمرد.

این آتش‌سوزی‌ها که در پتروشیمی‌های منطقه ویژه ماهشهر، بندر امام خمینی، منطقه ویژه عسلویه و خطوط نفت شرکت نفت و گاز گچساران رخ داده‌اند را نباید حوادثی عادی و تنها دارای ابعاد فنی دانست. این رویدادها و به‌خصوص آتش‌سوزی چندین روزه پتروشیمی بوعلی سینا در ماهشهر علاوه بر خسارات مالی و اقتصادی، موجب ایجاد فضای روانی و احساسی داخلی در مورد ناتوانی مدیران ارشد وزارتی و سیاسی کشور نیز گردید.

از سوی دیگر همین آتش‌سوزی و استمرار آن موجب شد تا رقیبان منطقه‌ای مانند عربستان نیز به ابراز شادی و شغف از

واقعیت‌های جامعه هست هم توجه کنند و آمارهایی بدهند که بیانگر واقعیت‌های جامعه است»^۱.

اما آنچه ضرورت‌های سیاست‌گذاری پدافند غیرعامل در این مورد را افزایش می‌دهد، نه آمار رسمی حدود ۳۰ هزار نفری مبتلایان ایدز در ایران است که سوی وزارت بهداشت اعلام شده است، بلکه آمار بین ۱۰۰ تا ۱۲۰ هزار نفری مبتلایان به این بیماری است که از سوی کارشناسان مستقل اعلام می‌شود و به علت عدم سیاست‌گذاری مناسب برای درمان و کنترل این تعداد بیمار مبتلا به ایدز، راه‌های گسترش و شیوع این بیماری در جامعه باز بوده و تقویت می‌شوند.^۲

خسارات فراوانی که این بیماری در ایران به دنبال خواهد داشت تاکنون نتوانسته است مسئولین و نهادهای مسئول را از خودسانسوری در مورد این بیماری منع کند. مسئولین از نام بردن، تشریح علل و راه‌های پیشگیری این بیماری در رسانه‌های جمعی می‌ترسند و گویا این بیماری را امری حرام و لکه ننگی می‌دانند که نام بردن از آن نیز ننگ‌آور است!

۲-۳. آلودگی‌های آب‌وهوا

آلودگی‌های آب‌وهوا و مشکلات آن در ایران طی چند سال اخیر بیشتر شده است. مشکلات آلودگی صنعتی هوای کلان‌شهرها و شهرهای صنعتی کشور و از جمله تهران و اصفهان در کنار آلودگی گردوغباری طیف وسیعی از استان‌های کشور به‌خصوص خوزستان، ایلام و ... را می‌توان بحرانی دانست که به‌شدت بر سلامت و زیست ایرانیان تأثیرات منفی و غیرقابل جبرانی به‌جای گذاشته است.

حیرانی و سرگردانی نهادهای مسئول در این حوزه مانند سازمان محیط‌زیست، وزارت کشور و ... را می‌توان ناشی از عدم درک صحیح بحران و نداشتن سیاست‌های راهبردی در این زمینه دانست.

تعطیلات ناخواسته سیستم‌های اقتصادی، اداری، آموزشی و ... کشور یا مناطق تحت تأثیر این‌گونه آلودگی‌ها را می‌توان تنها بخش کوچکی از خسارات این بحران دانست که بیماری‌های خاص را نیز در سطح گسترده‌ای رواج می‌دهند.

گویا سازمان پدافند غیرعامل طی چند سال اخیر تلاشی برای سیاست‌گذاری و کنترل این‌گونه بحران‌های بهداشتی و زیستی ایران نداشته و شاید احتمال اینکه تقویت این بحران‌ها

ناتوانی ایران در مهار آتش‌سوزی پرداخته و رسانه‌ها و افکار عمومی آنان نیز توانمندی و پرستیژ ایرانیان در صنعت نفت و پتروشیمی را به تمسخر بگیرند!

۲. تهدیدات و آفند زیستی علیه ایران

طی چند سال اخیر علی‌رغم وجود و رسانه‌ای شدن تهدیدات مهم و جدی در حوزه زیست و بهداشت ایرانیان، اقدامات خاصی در این مورد از سوی سازمان پدافند غیرعامل صورت نگرفته یا رسانه‌ای نشده است.

تهدیدات زیستی و بهداشتی که زیست و زندگی کنونی و آینده ایران را هدف قرار داده است را می‌توان در موارد زیر مشاهده کرد:

۲-۱. سرطان‌ها

طی چند سال اخیر و بلکه یک دهه اخیر، موج ویرانگری از سرطان‌ها با نام‌ها و خسارات فراوان پا به زندگی ایرانیان نهاده و اکثریت ایرانیان را دچار مشکل نموده است. انتشار و گسترش کم‌نظیر سرطان‌ها در ایران که برخی به آن لقب سونامی سرطان هم داده‌اند، خسارات اجتماعی، روانی و اقتصادی فراوانی بر دولت و شهروندان وارد نموده است.

هرچند وزارت بهداشت و درمان به‌عنوان مسئول اصلی این حوزه و وزارت جهاد کشاورزی به‌عنوان یکی از سیاست‌گذاران مهم در اجرای سیاست‌های پیشگیری و مبارزه با برخی عوامل سرطان‌ها شناخته می‌شوند، اما به نظر می‌آید این دو وزارتخانه تاکنون نتوانسته‌اند در تهیه و اجرای سیاست‌های مناسب و اثربخش در مقابله با سونامی سرطان‌ها موفق باشند.

۲-۲. ایدز

یکی دیگر تهدیداتی که سلامت ایران را تهدید نموده و در مقابله با آن دچار نوعی خودسانسوری شده‌ایم، بیماری ایدز و روند رو به افزایش شیوع این بیماری است.

آمار بیماری لاعلاج ایدز در ایران که گویا دارای طبقه‌بندی امنیتی است، از سوی مسئولین مختلف با نرخ‌های متفاوتی نیز اعلام می‌شود به‌نحوی که وزیر بهداشت و درمان برای آن رشد ۱۰ درصد سالیانه را اعلام نموده و به‌صراحت از آمارهای خوش‌بینانه در این مورد انتقاد نموده و می‌گوید: «همه دستگاه‌های کشور در این زمینه مسئولیت دارند، مسئولانی که آمار امیدوار کننده می‌دهند، باید به این آمارهایی که گویای

^۱ خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (ایرنا)، ۱۳۹۵/۰۲/۰۶، به آدرس:

<http://www.irna.ir/fa/News/۸۲۰۴۸۲۵۳>

^۲ همان.

می‌توانند نوعی آفند غیرعامل دشمنان ایران باشند را نادیده گرفته است.

۳. تهدیدات ناشناخته یا گمراه‌کننده

این‌گونه تهدیدات را می‌توان در طیف وسیعی از تحولات اقتصادی، اجتماعی، علمی و ... ایران مشاهده نمود. این تهدیدات به علت ناشناخته بودن ماهیتشان توسط دستگاه‌های مربوطه، کوچک محسوب شده و تأثیرات احتمالی آنان دست‌کم گرفته می‌شوند.

یکی از این تهدیدات که به نظر می‌آید از سوی مسئولین مربوطه بسیار ساده گرفته شده است را می‌توان معضل «حشرات سفید» در تهران دانست که طی چند سال اخیر به شدت در این کلان‌شهر ایران افزایش یافته و مشکلات فراوانی برای شهروندان ایجاد نموده‌اند.

مسئولین بهداشتی اعلام نموده‌اند این حشرات خون‌خوار نبوده و به همین دلیل برای انسان عوارض خاص و خطرناکی ندارند!

اما شهروندان تهرانی طی چند سال اخیر به‌خصوص ۲ سال گذشته به شدت در معرض حملات این حشرات (مگس) بوده‌اند. این حشرات به علت ریزی و کمرنگی بدن، به راحتی وارد چشم، گوش، بینی و دهان شهروندان شده و برای آنان دردسرساز می‌شوند. دسته یا موج چند هزارتایی مگس‌های سفید، به راحتی قادر به ایجاد مزاحمت‌های اساسی و خطرناک در بینایی و تنفس شهروندان هستند.

اما راه‌کارهای ارائه شده از سوی نهادهای مسئول و به‌خصوص شهرداری تهران که مسئولیت مبارزه با این بحران را بر عهده گرفته است مانند نصب نوارهای پلاستیکی زرد رنگی که خاصیت بیولوژیکی دارند، به علت گستردگی فعالیت مگس‌های سفید، تاکنون نتوانسته است چندان مفید و اثربخش باشد. ناشناخته بودن زبان‌های احتمالی مگس‌های سفید، می‌تواند در درازمدت عواقبی مانند ویروس زیکا (معروف به مگس زیکا) را برای شهروندان به همراه داشته باشد.

در عصر کنونی به‌جای حمله یا آفند نظامی که هزینه‌های بسیار مالی، اقتصادی و ... دارد و معمولاً آشکار است، آفندهای غیرعامل با کم‌ترین هزینه‌ها و به‌صورت بسیار مخفیانه قابل اجرا هستند. برای مقابله با حملات غیرعامل و حتی حملات نظامی، نیاز به پدافند غیرعامل در سطح سیاست‌گذاری راهبردی و کارآمد هستیم تا بتوانیم هزینه‌ها و خسارات احتمالی حملات دشمنان و رقیبان را کاهش دهیم.

به نظر می‌آید سازمان پدافند غیرعامل ایران باید تغییرات اساسی در سیاست‌گذاری‌های خود داشته باشد، تغییراتی که نقش سیاست‌گذاری، نظارت و هدایت شناخت و راهبری مقابله با تهدیدات و به‌خصوص تهدیدات نوین علیه ایران و منافع آن را کارآمدتر و اثربخش‌تر کند.

اهمیت نقش و جایگاه سازمان و سیاست‌های پدافند غیرعامل را در یک سال اخیر به‌خوبی مشاهده نموده‌ایم، زمانی که مشخص شد صنایع نفت و گاز ایران به‌عنوان منبع درآمد کشور، از آسیب‌پذیرترین زیرساخت‌های کشور هستند و در کنار خسارات و مشکلات اقتصادی ناشی از حملات دشمنان، خسارات و آسیب‌های اجتماعی، روانی و پرستیژ بین‌المللی می‌تواند در روحیه و اعتماد داخلی و خارجی به اقتدار و توانمندی نظام نیز تأثیرگذار باشند، بنابراین سازمان پدافند غیرعامل می‌تواند:

۱. از حالت یک نهاد خنثی در استانداری‌ها و مراکز استان‌ها خارج شده و نقش اساسی در رویدادها و سیاست‌گذاری‌های ریز و درشت استان‌ها بر عهده بگیرد.
۲. سیاست‌گذاری‌های پدافند غیرعامل باید کنش‌گرا و آینده‌نگر باشند و نه واکنش‌گرا و اضطراری.
۳. تمامی سیاست‌گذاری‌های استانی و منطقه‌ای نیز باید در چارچوب یک اتاق فکر کارآمد پدافند غیرعامل مورد بررسی و مطالعه قرار گیرند.
۴. رویکردهای سازه‌ای و تک‌بعدی در سازمان پدافند غیرعامل به رویکردی چند بعدی و چند رشته‌ای در سراسر کشور تبدیل شده و همه ابعاد جامعه را شامل گردد.
۵. برنامه پنج ساله ششم توسعه باید نگاهی خاص به پدافند غیرعامل داشته و تقویت این سازمان را حمایت و پشتیبانی کند.
۶. سازمان پدافند غیرعامل از چهره و نمای تا حدودی نظامی خود دور شده و چهره علمی و نخبه‌گرایانه‌تری به خود گرفته و به اتاق اندیشه بزرگی برای مقابله با حملات و سیاست‌های دشمنان و رقیبان ایران تبدیل گردد.
۷. نظام آموزشی را با سیاست‌گذاری‌های پدافند غیرعامل آشنا کرده و سیاست‌ها و الزامات پدافند غیرعامل را وارد مباحث علمی و آموزشی کنیم.

استفاده از مطالب با ذکر منبع آزاد است.

متون سیاستی منتشرشده در شمس، بیانگر دیدگاه نویسندگان بوده و لزوماً نظر این شبکه نیست.